

דף הרחבות לנושא –**מאבות מלאכות שבת (שיעור 5)****מכה בפטיש וסותר בכלים**

שיעור מספר 55

❖ ראיות הרשב"א נגד התוספות

בשיעור למדנו את מחלוקת הרשב"א והתוספות אם חכמים מודים לרבי אליעזר שהיתר שבירת החבית הוא במוסתקי בלבד. בעלי התוספות מבארים שחכמים מודים לגזירת רבי אליעזר, ורק חלקו במצבים בהם גם יצירת הכלי נעשית כלאחר יד. אך בסוגיה מובא מעשה נוסף –

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף לג עמוד ב

רבא בר רב אדא ורבין בר רב אדא דאמרי תרווייהו: כי הוינן בי רב יהודה, הוה מפשח ויהיב לן אלותא אלותא, אף על גב דחזיא לקתתא דנרגי וחציני

חברותא ביצה דף לג עמוד ב

כי הוינן בי רב יהודה [כשהיינו בביתו של רב יהודה] הוה מפשח לן ויהיב לן אלותא אלותא, [היה קורע ענפים מאילן תלוש, ונותן לנו ענף ענף] כדי להריח בו, ואף על גב דחזיא שראויים הענפים הללו לקתתא [לעשות מהם קתות, בתי יד] דנרגי וחציני, שראויים הם הענפים לקתות של קרדומים וגרזנים

מוכח מכאן שישנם אמוראים המתירים לסתור בשביל השימוש, למרות שסתירה זו יכולה לאפשר לשפר את הכלי. אם אכן חכמים סוברים שאסור לסתור את הכלי לשימוש, גזירה שמא יתכוון לתקן את הכלי, הרי שאין תנא המסכים שרב יהודה נהג כשורה!

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף קמו עמוד א

אם איתא הא דאמרי רבה בר רב הונא ורבין בריה דרב אדא (ביצה ל"ג ב') כי הוינן בי רב יהודה הוה מפשח ויהיב לנא אלוותא אלוותא אף על גב דחזיא לקתתא דנרגי וחציני כמאן תרמייה, והתם אוקימנא להא כרבנן, והתם מדמינן ההיא להא דחבית ולא מתוקמא לעולם אלא כרב יהודה, אלא דמשום דלא תיקשי מתניתין לרבי אליעזר, כלומר דלא נימא דלית ליה לרבי אליעזר מתניתין דשובר את החבית, איצטריך לדחוקה ולאוקמה למתניתין במוסתקי, אבל ההיא דאלוותא אלוותא לעולם רבנן ולא רבי אליעזר, ואם איתא דמתניתין לרבנן נמי דוקא במוסתקי, דרב יהודה כמאן?

❖ בירור נוסף בדברי הר"ן

בשיעור אנו למדים את דברי רש"י והר"ן –

רש"י מסכת שבת דף קמו עמוד א

שובר אדם חבית - מליאה גרוגרות בסכין או בסייף, לאכול ממנה גרוגרות, דאין במקלקל שום איסור בשבת.

חידושי הר"ן מסכת שבת דף קמו עמוד א

מתני' שובר אדם את החבית לאכול ממנה גרוגרות. פרש"י ז"ל דאין במקלקל שום איסור שבת. ולא נהירא, דנהי דכל המקלקלין פטורין, איסורא מיהא איכא! אלא היינו טעמא, דכיוון דבעלמא מקלקל פטור אבל אסור, משום צורך שבת שרי לכתחילה. מיהו כי שרי, דווקא בכלי קטן, דלא שייך ביה בניין וסתירה, אבל גדול לא ... והיינו טעמא, דהתם משום דבמגדל גדול עסקינן דהוי כאהל ושייך ביה בניין וסתירה, הא במגדל קטן לא שייכא ביה בניין וסתירה

הר"ן מלמדנו שני דברים – א. עקרונית יש בהרסת הכלי איסור דרבנן, אך איסור זה הותר לצורך שבת. ב. ההיתר הוא רק בכלי קטן, מפני שהוא מתייחס לסתירת כלים, ולא בכלי גדול, אליו יש להתייחס כמה שכמחובר לקרקע.

שני הדברים מפתיעים. ראשית – האם בכל מצב בו יש 'צורך שבת' מתירים איסורי דרבנן? שנית – אם יש בניין וסתירה בכלים, במה שונה בניית וסתירת הכלי הקטן מהכלי הגדול? גם אם סתירת הכלי הגדול מוגדרת כסתירת מחובר לקרקע, הרי שסתירת הכלי הקטן היא סתירת כלי שבנייתו אסורה אף היא. אם כך מה ההבדל ביניהם?

שו"ת אבני נזר חלק אורח חיים סימן ריב אות ג

הר"ן לטעמיה, שבפרק הבונה כתב שיטת התוספות עושה כלי הוי בונה. ממילא השובר הוא סותר ... אלא ... דלאן סותר על מנת לבנות הוא. ואף דאסור לכתחילה ... משום צורך מותר. והוא הדין בשובר חבית. דאף דשובר רק עליונו של חבית ועומד לתקן חבית הנשאר. הרי תיקון חבית לאו בנין הוא, דאין בנין בכלים, ועליונו של חבית שיעשה, אף שזה בנין, דעליונו של חבית הוא עושה מחדש, הרי עליונו של חבית נשבר, ואי אפשר שיעשנו באותם עצים. ואם כן אותו עליונו של חבית שסתר לא ייבנה. ואפילו למאן דאמר [לא ע"ב] סותר על מנת לבנות שלא במקומו הוי סותר. היינו אם בונה באותם עצים. אבל הכא שמתקן עליונו של חבית בעצים אחרים הא לא הוי סותר על מנת לבנות ... ואף דמקלקל הוא בחבית מכל מקום יאסור. הא ליתא דאין בנין וסתירה בכלים, וכל זה בכלי. אבל בכלי גדול שהוא אהל שפיר הוי בחבית הנשאר סותר על מנת לבנות. ואף דמקלקל הוא בחבית כיון שאין הסתירה צורך בנין. הא לא שרינן מקלקל משום צורך שבת

בשיעור התמקדנו בדברי רש"י, ועלה שלשיטתו אין בניין בכלים (אלא רק מלאכת מכה בפטיש), ממילא אין סתירה בכלים כלל. עתה מתברר שגם לפי הר"ן איסור סותר הוא איסור ייחודי.

הסתירה על מנת לבנות היא אחת מאבות המלאכה. אם סתר שלא על מנת לבנות, אין זה כיתר אבות המלאכה, שעשייתם באופן של קלקול אסור מדרבנן. הסתירה שלא על מנת לבנות היא איסור בעלמא, שאסור לעשות אם אין בכך צורך. ממילא אם מבצע את פעולת הסתירה, ומתקיימים שני תנאים – א. הסתירה אינה על מנת לבנות. ב. יש בה צורך אחר – הרי שאין בה איסור.

הקריטריון השני ברור לנו במקרה זה. כעת יש לבאר מדוע הקריטריון הראשון מתקיים בכלים קטנים, ואינו מתקיים בגדולים.

בכדי שהסתירה תיחשב כסתירה על מנת לבנות, צריך להתקיים לפחות אחד מהתנאים הבאים – א. הסתירה נועדה לבנות משהו במקום הגאוגרפי של הנסתר. ב. הסתירה תאפשר בנייה מחדש של מה שסותרים בעזרת חומר הגלם שלו עצמו.

התנאי השני, במקרים שלנו, אינו יכול להתקיים. אחרי שבירת העצים, אין יכולת להשתמש בהם עצמם ליצירת אותו הכלי.

האם האפשרות הראשונה יכולה להתקיים?

כאשר מדובר בכלי נייד, אין משמעות למקומו הגאוגרפי המקרי. אם כך, האפשרות הראשונה אינה יכולה להתקיים.

אם כך, שבירת כלי אינה דומה כלל לסתירה על מנת לבנות.

אך אם מדובר בכלי שיש לו דין של בניין (לדוגמא – ארונות גדולים שרגילים להניחם במקום מסוים ולא להזיזם יותר), הרי שאם מתכוון לבנות במקומו, יש בכך סתירה על מנת לבנות. לכן אסור לבצע את הפעולה הזאת, גם אם אינו מתכוון לבנות במקומו.

(הרחבה נוספת בכך יש בשו"ת אגרות משה חלק אורח חיים א' סימן קכ"ב, עיי"ש שמפלפל בגדרי מטרת עשיית המלאכות. בגדול מסקנתו היא שברוב המלאכות, הגדרת מלאכה שאינה צריכה לגופה תלויה במטרה המיידית של עשיית המלאכה. החופר בשביל העפר זו מלאכה שאינה צריכה לגופה, מפני שהמטרה לא הייתה שינוי הקרקע, גם אם הצורך בעפר הוא לבנות בניין אחר. איננו מתייחסים למטרות ארוכות הטווח, אלא לתוצאה המיידית – הוא חפר כדי שיהיה לו עפר. לעומת זאת, במלאכת סותר, בהכרח שאין זה מספיק. אילו נתמקד בתוצאה המיידית, לעולם התוצאה תהיה תוצאה של הרס. על כרחנו שמלאכת סותר לעולם נבחנת לפי המטרות ארוכות-הטווח – מטרתו היא לסתור את הבניין כדי לבנות בניין אחר. אם כך, לכאורה גם הסותר על מנת להוציא את האוכל שבחבית ייאסר, מפני שבסופו של דבר סתירתו אינה קלקול, אלא מובילה למטרה חיובית! על כך הוא מבאר שהגדרת סתירה על מנת לבנות היא סתירה שהיא חלק מתהליך. אם התהליך הוא תהליך האסור בשבת, הרי שהסתירה אסורה. הסתירה על מנת לבנות אסורה, מפני שזו סתירה שהיא חלק מתהליך הבניין. הסתירה על מנת להוציא את המאכל שבכלי איננה אסורה – היא חלק מתהליך האכילה, שאין בו איסור. עיי"ש שמאריך להגדיר הגדרות מרתקות נוספות).

❖ שיטת התהלה לדוד ביחס לקופסאות שימורים

השיטה המרכזית בפוסקים, בעקבות דברי החזון איש, רואה בקופסאות השימורים חפץ שחדל להיות כלי בעת אטימתו, כאשר פתיחתו תחזיר אותו לגדר כלי. היו פוסקים שנקטו אחרת -

תהלה לדוד סימן שיד ס"ק יב

בפידעלי"ך סערדעלי"ן (שימורי סרדינים) שהם כלים גמורים, אסור לפתחם בשבת ... כיוון שהם כלים גמורים – אסור לפתחם משום סותר

התהלה לדוד סבור שקופסאות שימורים הם הכלי האולטימטיבי. הוא נושא את תכולתו ועמיד ביותר. פתיחתו הורסת את היכולת הזאת. מכיוון שכך, פתיחתו היא בגדר סותר! כמובן שניקוב קופסת השימורים באופן ההורס אותו זו סתירה ממש, לשיטתו. אם פתיחתו בדרך השימוש היא סתירה, קל וחומר שפתיחתו באופן ההורס את יכולת השימוש היא סתירה.

❖ פתיחת פקקים של בקבוקים

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשע) פרק ט סעיף יח

אסור להסיר את מכסה הפח מבקבוק אשר עם פתיחתו נהפך המכסה לכלי ראוי לשימוש כפקק הברגה ... אבל מותר לנקב בעזרת פטיש או מסמר את המכסה ... ושוב יהיה מותר להסיר את המכסה

שם הערה סו

הפקק הזה, לפני שהקצה שלו נלחץ על ידי מכשיר לצוואר הבקבוק הרי הוא פקק הברגה טוב ... נמצא שניתוק קצה הפקק, שהוא חלק מגוף הפקק, מתקן אותו ויהיה שוב פקק הברגה טוב, ולכן הניתוק הוא רק תיקון גמור, ולא קלקול

הגרש"ז מבחין בין פקק פלסטיק לבין פקק מתכתי. הפקק הפלסטי מוקבל את צורתו מן המכונה. המכונה מכינה את הצורה של פקק הפלסטיק, מבריגה את הפקק על הבקבוק, ולאחר מכן מפרידה טבעת תחתית, הנקרעת בשעת הפתיחה. לפיכך, הפקק היה פקק עוד לפני שהוברג על הבקבוק. פקק מתכתי, לעומת זאת, מהודק על צוואר הבקבוק. הידוק זה נותן לו את צורתו. אך גם אחרי קבלת הצורה על הבקבוק, הוא אינו יכול לשמש כפקק עד שהפותח ינתק אותו מהטבעת התחתית. נמצא שבפתיחה זו הפותח יצר פקק שלא היה קיים קודם לכן. הוא יצר כלי חדש. אין לך פותח פתח יפה בצורה של תיקון מנא גדול מזה!

ברם הרב עובדיה חלק על כך, והתיר -

שו"ת יחיה דעת חלק ב סימן מב

לדעתי נראה שיש להתיר מהטעם הנ"ל, שאף לפני הידוק המכסה במכונה בצוואר הבקבוק היה עליו תורת כלי, וגם בהיותו משמש מכסה לבקבוק בעודו מלא, יש עליו תורת כלי, ואם כן אין כאן תיקון כלי כלל. ועוד, שבהסרת המכסה אינו מתכוין כלל לתקן כלי, אלא לפתוח הבקבוק ואמנם טוב להזהר ממדת חסידות לפתוח הבקבוק מערב שבת, כי מהיות טוב אל תקרי רע. אולם במקרה שלא הספיקו לפותחו מערב שבת, מותר לפותחו בשבת